

Ярослав-Юрій МАКАР

*аспірант кафедри історії
гуманітарного факультету*

Українського католицького університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3641-7593>

e-mail: yumakar@ucu.edu.ua

БАЛЬНЕОЛОГІЧНИЙ ТРАКТАТ ЕРАЗМА СИКСТА «ПРО ТЕПЛИЦІ В ШКЛІ»

Зазначено, що Еразм Сикст – відомий львівський лікар XVII ст., чия праця «Про теплиці в Шклі» стала важливим внеском у розвиток бальнеології та медичних знань того часу. Розглянуто трактат, у якому автор детально описує цілющі властивості термальних вод і методи їх застосування для лікування різноманітних захворювань. Проаналізовано зміст трактату, охопно з рекомендаціями щодо застосування термальних вод, детальні описи лікувальних процедур і поради щодо використання ліків. Встановлено, що автор також використовує праці античних та ренесансних медиків, поєднуючи їх із власними спостереженнями.

Окрему увагу приділено аналізу взаємодії між традиційними й новими підходами до лікування, які існували в тогочасному суспільстві. Висвітлено значення трактату для європейської медичної науки та його вплив на розвиток бальнеології в регіоні. Наголошено на інтеграції львівської медицини в загальноєвропейський науковий контекст, що відображає високий рівень наукової культури в місті. Окремо проаналізовано ставлення до народної медицини, яка існувала поряд із офіційною, і підкреслено важливість праці для дослідження тогочасних соціальних та культурних умов. Зроблено висновок про історичну значущість трактату Еразма Сикста для розвитку медицини й науки у Львові зокрема та Європі загалом.

Ключові слова: Еразм Сикст, бальнеологія, термальні води, медицина XVII ст., лікування, Львів, історія медицини, бальнеологічний трактат Еразма Сикста «Про теплиці в Шклі».

Еразм Сикст: патрицій, лікар та автор трактату про теплиці. Доктор медицини Еразм Сикст – один із найбагатших і найвпливовіших львів'ян початку XVII ст., який не лише обіймав головні урядові посади в місті, а й мав репутацію видатного вченого. Впродовж життя він проводив власні дослідження, пов'язані з медициною, та навіть написав декілька трактатів на цю тему. Крім цього, на свій час Е. Сикст володів найбільшою у місті бібліотекою, інші патриції заповідали йому свої книжки, а князі спонсорували його наукові праці та часто запрошували до себе в гості. Ще за життя поети присвячували йому вірші, де називали одним із найсвітліших розумів Львова. Однак із плином часу ця постать відійшла в непам'ять, і наразі

про Е. Сикста відомі лише окремі факти, які розповідають про нього дуже мало та не пояснюють його популярності протягом життя. Вивчення історичних постатей, як-от Е. Сикст, є важливим аспектом сучасної української історичної науки, оскільки дозволяє глибше зрозуміти соціальні, наукові та культурні процеси минулого. Дослідження біографій і праць видатних особистостей допомагає не лише висвітлити їхній внесок у розвиток науки чи громадського життя, але й проаналізувати ширші контексти доби, у якій вони діяли.

Еразм Сикст – практично не досліджена постать в історіографії. Наразі нам невідомі ґрунтовні праці, в яких здійснено спробу комплексного висвітлення історії життя цього львівського патриція. Окрім того, відсутні й детальні огляди праць, які залишив після себе Е. Сикст. Однак окремі аспекти діяльності цього львівського інтелектуала XVII ст. потрапили в поле зору представників інших дисциплін, зокрема географів і бальнеологів. Відзначу розвідки Михайла Рутинського в контексті мапи просторових переміщень та досліджень Еразма Сикста (Рутинський, 2014, с. 235–242). Крім цього, існує невелика стаття польського дослідника Яна Довгіало (Jan Dowgiało), в якій автор робить короткий огляд того, що Еразм Сикст писав про лікувальні властивості води (Dowgiało, 2015, s. 683–687). Це дослідження має на меті повернути Е. Сикста із забуття та розкрити його як відомого львів'янина, гуманіста й інтелектуала, на основі одного з його трактатів.

Еразм Сикст (приблизно 1570–1635) був львівським патрицієм, відомим лікарем, ученим, письменником та урядовцем. Він походив із давнього роду, який спочатку називався Мриголоди, а згодом – Сикст (Zubrzycki, 1844, s. 265). Його батько, Тома Сикст, був теслею, а також членом ради сорока мужів, що дало Еразмові можливість здобути ґрунтовну освіту (Шевченко-Савчинська та Балашов, 2012, с. 116).

Еразм Сикст навчався у Краківському університеті. Він вступив до університету 1591 р., і через кілька років успішно завершив навчання, здобувши ступінь бакалавра, а згодом і магістра та доктора філософії (Muczowski, 1849, s. 242). Відразу після здобуття ступеня магістра він залишився викладати в університеті (Dowgiało, 2015, s. 684).

Проте життєвий шлях привів його до Італії, де він вступив до Падуанського університету – одного з найпрестижніших навчальних закладів того часу. Саме там Е. Сикст 1602 р. здобув звання доктора медицини. Повернувшись з Італії, він продовжив викладацьку діяльність у Кракові, але вже через кілька років переїхав назад до Львова, де й почав активно займатися лікарською практикою (Dowgiało, 2015, s. 684).

Крім лікарської діяльності, у Львові Е. Сикст обіймав високі посади в міському уряді. Зокрема, він був лавником і членом міської ради, а в 1627 р. отримав посаду королівського бурмістра (Kargal, 2010, s. 408). Це була дуже відповідальна роль, яка дозволяла йому впливати на управління містом і брати участь у вирішенні важливих справ Львова. Славився Е. Сикст і бібліотекою, яка налічувала приблизно 750 книжок, була однією з найбільших у Львові на той час. Вона охоплювала роботи з медицини, природничих наук, права, богослов'я, а також літературні твори античних авторів, зокрема трагедії Евріпіда, Софокла та Есхіла (Skoczek, 1939, s. 17).

Еразм Сикст позиціонував себе не лише як лікар, а й як учений. Його наукові інтереси були надзвичайно різноманітними, зокрема він захоплювався бальнеологією – вивченням лікувальних властивостей мінеральних вод. Цій тематиці присвячений його трактат «Про теплиці в Шкло», у якому докладно досліджено лікувальні властивості термальних вод у с. Шкло. На свій час трактати Е. Сикста були доволі

популярними у Львові, бо у XVII ст. їх можна було знайти в бібліотеках багатьох львівських сімей. Навіть якщо брати до уваги десять вибраних дослідником книгозбірень Юзефом Скочком (Józef Skoczek) інвентарів, укладених у період із 1620 р. по 1651 р., то праці Еразма Сикста вказані у трьох (Skoczek, 1939)¹. Окрім цього, незадовго після виходу трактату, львівський шпиталь св. Лазаря почав організовувати лікування пацієнтів сірководневими ваннами у Шклі (Потимко, 2012, с. 90).

Трактат «Про теплиці в Шклі»² був уперше надрукований 1617 р. у Замості друкарем Кшиштофом Волбрамчиком (Wolbramczyk Krzysztof) (Drukarnia Akademicka, 2013). Це – одне з перших наукових видань, присвячених вивченню термальних вод у Речі Посполитій. Книжка написана польською мовою з додаванням латинських висловів, що було типовим для наукових праць того часу. Праця також була перевидана в 1780 р. (Syxt, 1780, s. 407). Це перевидання з'явилося в епоху Просвітництва, коли інтерес до медичних досліджень значно зріс. Воно було доповнено перекладом на латину. На сьогодні лише декілька примірників цієї праці збереглися в бібліотеках Польщі, що робить її рідкісним і цінним джерелом для дослідників історії медицини та бальнеології. Трактат є важливим свідченням наукових методів і медичних знань того часу, які ґрунтувалися на традиціях античної медицини.

Саму книжку розпочинає розлогий вступ, в якому Е. Сикст вказує, що вона присвячена: «Ясновельможному пану Янові графу з Остроруга, воєводі Познанському і Гарволінському старості». Ян Остроруг (Jan Ostroróg), як його називають у документах, був польським магнатом, який обіймав посади коронного чашника, маршалка Головного Коронного Трибуналу і навіть був учителем для молодших дітей короля. Свою присягу для Я. Остроруга Е. Сикст пояснює особистою прихильністю, а також тим, що польський магнат «оздоблює та обдаровує» медиків (Syxt, 1617, s. 16). Сам Я. Остроруг із юності дуже часто хворів, через що був змушений відвідувати лікарів (Dworzaczek, 1979). Крім цього, за порадами для лікування він неодноразово відвідував Львів, де одним із його лікарів був саме Е. Сикст. Із його слів про те, що Я. Остроруг «обдаровує» медиків, можна припустити, що Остроруг фінансував написання цієї книжки.

У продовженні передмови доктор медицини вказує, що пише цю працю для майбутніх поколінь, оскільки вся наука зміцнюється і розширюється лише тоді, коли її доповнюють нові молоді вчені. «Таким чином вони, старші філософи, Платон і Арістотель, слідуючи тому, що почали раніше Демокріт, Емпедокл, Піфагор, Парменід, Левкіпп та інші, всі ці речі достатньо і гарно нам зараз до відомості подали, ніби з рук в руки» (Syxt, 1780, s. 13), – так автор акцентує, що всі філософи, навіть найвідоміші та найстаріші, базували свої вчення на знаннях, які передали їм вчені-попередники.

Переходячи вже, власне, до теми своєї книжки – термальних вод – Е. Сикст згадав й іншого вченого, який писав на схожу тематику. «Я добре знаю, що нещодавно відомий і вчений медик Войцех Очко видав книжку про цю воду: однак, як

¹ Праці Еразма Сикста вказані в інвентарях бібліотек таких жителів Львова, як Мартин Кампіан, Генрик Шембек та Агнешка Коженювська.

² Теплиці – давня слов'янська назва оздоровниці, еквівалент латинського поняття «терми». Тобто це місце, де використовуються термальні води або природні теплі джерела з лікувальними й оздоровчими властивостями для рекреації, терапії та зміцнення здоров'я.

він сам пише, написав це все за кілька днів: тому багато вчених людей, потребують більшого і досконалості в цій книзі» (Syxt, 1780, s. 16). І справді, польський лікар та вчений Войцех Очко (Wojciech Oczko) 1578 р. написав книжку про мінеральні води, зокрема Трускавця (Oczko, 1881, s. 493). Однак ця книжка була більш загальною, тоді, як Е. Сикст збирався зосередитись саме на водах у с. Шкло.

Далі Е. Сикст звертається до «ласкавого читача», пишучи, що розділив книжку «Про теплиці в Шклі» на три окремі великі частини, тому хай той, хто шукає в ній поради щодо лікування хвороб, одразу переходить до прочитання третьої. Другий момент, на який хоче звернути увагу Е. Сикст, такий: «По-друге, є багато помилок у друку, виправлення яких ви побачите вкінці: тому, перш ніж почати читати цю книгу, виправте їх самі, щоб ні в чому не сумніватися» (Syxt, 1780, s. 24). І справді, у кінці книжки Е. Сикст подає словничок, де вказує сторінку, на якій допущено помилку, саму помилку, а також те, як її треба виправити (Syxt, 1780, s. 237–239). Зазвичай це невеличкі помилки у словах, де пропущені букви, але бувають і в написаннях імен вчених. Третє, на що автор хоче звернути увагу читача, це сама назва «теплиці». Із вступу відомо, що Е. Сикст писав передмову в січні, тому він просить читача зрозуміти, що хоча на дворі й зима, але води, про які він писатиме, все одно теплі та дуже корисні для зимових хвороб.

На початку першої з трьох книжок Е. Сикст пояснює її мету і робить поділ на три частини. Він зазначає, що багато людей скаржаться на неефективність термальних вод, що пов'язано з неправильним використанням або з хворобами, які вже не піддаються лікуванню. Автор прагне навчити читачів правильно використовувати ці води, щоб вони дійсно допомагали. З цього можна зрозуміти, що, попри знання про цілющі властивості вод, існував певний скептицизм щодо їхньої ефективності.

Розподіл книжок у Е. Сикста відбувався так: перша – про природу води загалом; друга – про мінеральні води та їхні властивості; третя – саме про води в с. Шкло, з описом того, як і для чого їх вживати. Складається враження, ніби третя книжка трактату написана саме для масового читача, тоді як перші дві мали зацікавити інших тогочасних інтелектуалів, оскільки в них Е. Сикст дуже багато посилається на античних та середньовічних авторів, а інколи навіть вступає із ними в суперечку.

Еразм Сикст і ранньомодерна медицина. Трактат «Про теплиці в Шклі» – це не просто збірка думок автора і практичних рекомендацій. У праці Е. Сикст згадує дуже багатьох медиків, філософів та інших учених, описуючи те, які думки вони мали щодо того чи того питання. Інколи Е. Сикст протиставляє погляди «мудрих мужів» один одному, а інколи й сам критикує чи заперечує якісь їхні твердження. Окрім простих згадок, він робить і повноцінні посилання на праці інших авторів, скорочено вказуючи автора та назву книжки на полях біля цитованого або перекazanого тексту.

Загалом, книжка «Про теплиці у Шклі» має 157 посилань на праці 40 авторів. Тематичне групування цих посилань багато розповідає про те, чим надихався Е. Сикст, та які вчення про медицину були йому найближчими.

Перші дві групи, на які вдалось поділити посилання у книжці – це походження авторів і період написання. Результати подано у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Походження авторів	К-сть
Давній Рим	13
Давня Греція	7
Італія	7
Франція	2
Близький Схід	2
Інше/важко визначити ³	9

Джерело: авторське опрацювання.

Таблиця 2

Період написання	К-сть
Античність	20
Середньовіччя	4
XVI ст.	12
Інше/важко визначити	4

Джерело: авторське опрацювання.

Отож половина авторів, на яких посилається Е. Сикст – це античні автори з Давньої Греції або Риму. І це не дивно, бо Е. Сикст – діяч доби Ренесансу і Гуманізму, коли основи медицини були сформовані під сильним впливом античних філософів, які вважалися авторитетними і здебільшого не заперечувалися. Водночас тоді існували й нові підходи, як, наприклад, методи Парацельса, який критикував класичні погляди та започаткував свій оригінальний напрям лікування. Однак можна також побачити, що Е. Сикст порівняно багато посилається і на авторів із XVI ст. Серед них, зокрема, Андреас Баччі⁴ (Andrea Vacci) Джироламо Кардано⁵ (Girolamo Cardano) та Андреас Чезальпіно⁶ (Andrea Cesalpino). Так, Е. Сикст працював не лише з «базовими» античними творами, але й постійно стежив за оновленнями в дослідженнях з медицини. Звичайно ж, майже всі згадувані автори з XVI ст. – це італійці, що можна пояснити навчанням Е. Сикста в Падуї, де він, найімовірніше, мав змогу детальніше ознайомитись із великою кількістю нових праць. Доволі красномовною є згадка Е. Сикста про лікаря з XVI ст. Габрієля Фаллопія (Gabriele Falloppio): «Фалопій, не тільки медик безсмертної слави, але такий, який рівняється до давніх старих філософів»

³ До рядка «інше/важко визначити» належать ті праці, авторів яких важко визначити, або якщо лише один цитований автор походить із цієї місцевості.

⁴ Андреас Баччі (1528–1600) – італійський філософ, лікар і професор ботаніки в Римському університеті. Написав низку важливих досліджень, серед яких дослідження про термальні води (Crespi, 1963).

⁵ Джироламо Кардано (1501–1576) – італійський філософ та медик, відомий своїми працями з фізики та математики. Cardano Gerolamo (Geronimo, Girolamo). Encyklopedia PWN.

⁶ Андреас Чезальпіно (1519–1603) – флорентійський лікар, філософ і ботанік. (Huxley & Humphries, 2009, s. 63–65).

(Syxt, 1780, s. 200). Так, Е. Сикст мав велику повагу і до лікарів своєї епохи, навіть прирівнюючи деяких із них до античних філософів. У своїй книжці Е. Сикст також декілька разів посилається на релігійні християнські тексти, зокрема на псалми. В усіх випадках це зроблено для того, щоб закінчити або розпочати розділ цитатою з релігійного тексту.

Якщо говорити про те, на кого з авторів Е. Сикст посилається найбільше, то методом контент-аналізу вдалось отримати певні дані (табл. 3).

Таблиця 3

Автор	К-ть посилань
Гален	32
Арістотель	24
Гіппократ	20
Сенека	6
Пліній	6
Авіценна	5
Плутарх	5
Аверроес	4
Вітрувій	4

Джерело: авторське опрацювання.

Отже, великий відрив від інших за кількістю цитувань та посилань мають Гален, Арістотель та Гіппократ. На Арістотеля Е. Сикст найбільше посилається в першій частині своєї книжки, у якій розглядається загальне походження води та її властивості. Крім цього, один із розділів книжки «Про теплиці в Шклі» називається «Дві думки Арістотеля про початок вод» (Syxt, 1780, s. 13–20), у якому Е. Сикст практично постійно посилається на тексти Арістотеля і коментує їх.

Однак, якщо брати до уваги розділи з практичними порадами, де Е. Сикст описує способи лікування різних хвороб і навіть прямо в тексті виписує рецепти, то можна простежити, що найбільша кількість посилань – на Галена. Це теж не дивно, бо в час, коли Е. Сикст писав свої праці, у європейській медицині все ще дуже стійкою була «система Галена», за якою працювали більшість тогочасних лікарів. І хоча Гален був античним медиком, більшість його праць відкрили та почали активно вивчати саме в ранньомодерний період, стверджуючи, що він охопив практично всі питання, пов'язані з медициною, і майже нічого не залишив поза увагою (Lindemann, 1999, p. 67–68).

Якщо коротко, то основою системи Галена був поділ практично всього у природі на чотири елементи: вогонь, вода, повітря та земля. І вже зважаючи на те, з якого елемента походить хвороба, що вразила організм людини, можна зробити висновок, яким елементом її можна побороти (Lindemann, 1999, p. 67–68). Еразм Сикст у тексті дуже детально описує, як він це розуміє: «Людські тіла, і навіть тіла тварин, складаються з чотирьох елементів: з вогню або тепла, з вітру, з води і землі. Кожен елемент окрему властивість має; що вогонь є теплий і сухий, вітер теплий і вологий, вода зимна і волога, земля зимна і суха. І з цих чотирьох елементів тіло людське є складене. Потреба є існувати і жити так, щоб ті елементи між собою були помірковані, і щоб холод тепла не згасив, або щоб тепло так не зайнялось, що дощенту всього зимного не винищило, і самого чоловіка не спалило» (Syxt, 1780, s. 215).

Окрім цього, за концепцією Галена, у тілі кожної людини є унікальне поєднання цих чотирьох елементів, за яким усіх людей можна поділити за чотирма темпераментами: холерики, сангвініки, флегматики і меланхоліки (Lindemann, 1999, р. 69). У книжці Е. Сикст не описує цей поділ, однак із тексту стає зрозуміло, що він також працював у парадигмі «темпераментів». Про це свідчить часта згадка про темпераменти, при описі окремих захворювань, як, наприклад, у цьому уривку: «А якщо прийде до цієї води меланхолік, який має хворобу через вологість меланхолічну ... нехай прийме перед цим пігулки» (Suxh, 1780, s. 246).

Також у системі Галена були три найважливіші органи: серце, мозок і печінка. Кожен із цих органів керував певною групою інших, менш важливих, органів у тілі й відповідав за ті чи ті функції в організмі (Lindemann, 1999, р. 69). У цьому випадку Е. Сикст також повністю підпорядковується системі Галена, розглядаючи кожну окрему хворобу, зважаючи на те, який із найважливіших органів вона пошкоджує.

Отже, концепції і система Галена були основоположними в медичній практиці Е. Сикста. Це цілком зрозуміло, бо він навчався медицини в Західній Європі, а «галенізм» остаточно занепав лише вкінці XVIII ст. (Lindemann, 1999, р. 70). А така тривалість існування Галенової системи пояснюється тим, що вона доволі зручно й логічно трактувала роботу людських органів, а також виявилася доволі адаптивною і змогла відповідати на виклики часу протягом багатьох століть.

Рекомендації Е. Сикста щодо вживання води зі Шкла. Третя частина книжки «Про теплиці в Шклі», на відміну від двох попередніх, містить велику кількість практичних порад від автора щодо того, як можна вживати воду зі Шкла, при яких хворобах вона найкраще допомагає, а при яких шкодить, яким людям вона може допомогти, а яким ні тощо. Однак розпочинає Е. Сикст із роздумів про те, як взагалі люди дізналися про цілющі властивості цієї води, стверджуючи, що навіть жителі у Шклі нічого не змогли йому про це розповісти (Suxh, 1780, s. 207). Можу припустити, що Е. Сикст особисто відвідав Шкло, щоб дослідити історію цього термального басейну, але від місцевого населення особливої інформації не отримав. Тут йому допоміг вже згадуваний В. Очко, який у праці про теплиці написав: «Наші Яворовські [води – Я.-Ю. М.] паршиві шкапи⁷ вказали» (Oczko, 1578, s. 12). Із контексту видно, що часто цілющі властивості термальних вод виявляли цілком випадково, наприклад, коли в них заходили хворі тварини, які після певного часу перебування у воді починали одужувати. Надаючи схожі приклади виявлення термальних басейнів в інших краях, Е. Сикст стверджує, що цілющі властивості термальних вод можна знайти лише способом «експірієнції», або, як він це пояснює простими словами, «знайти так, як сліпа курка знаходить зерно».

Проаналізувавши властивості води і територію, через яку вона проходить, Е. Сикст робить висновок, що основні мінерали у воді – це сірка та частково селітра. Як сірка, так і селітра мають такі властивості, що ще більше розпалюють вогонь та висушують вологість. Так, згідно з уявленнями Галена, вода зі Шкла була найкориснішою для лікування хвороб, пов'язаних із надлишком холоду або вологості в організмі. Однак для хвороб із надлишком «гарячої» природи, як-от лихоманка, її вживання вважалося небезпечним. Сьогодні ці класифікації хвороб не мають наукового

⁷ Шкапа – зморений, слабосилий, худий кінь.

обґрунтування, але історичні принципи Галена відображають тогочасне розуміння балансу елементів і впливу лікувальних вод на організм.

Основні способи вживання води зі Шкла, за Е. Сикстом: пиття, купання, струмлення⁸, лікування паром та використання грязюки. На кожен спосіб Е. Сикст описує хвороби, які найкраще можуть бути ним поліковані. Ось один із прикладів порад щодо вживання води від автора: «Ця вода може бути допоміжна, якщо щось пищить у вухах або є глухість, що може бути через зимну вологість, або вітер, або якийсь шум. А то можна полікувати, чинячи stillacidium⁹, тобто зверху струмись або капання на голову. Це ж може допомогти, коли голова довго болить ... і якщо хтось має слабку пам'ять і швидко забуває» (Syxt, 1780, s. 222–223). Еразм Сикст детально описує прийом термальних ванн, враховуючи час перебування у воді, температуру та харчові рекомендації після процедури.

Особливу увагу Е. Сикст звертає і на те, люди якого віку та будови тіла можуть вживати термальну воду: «Тому лікарю необхідно розуміти, що ця вода може бути більше шкідлива, ніж корисна для ослаблених старців, тому що в них не так багато природного тепла, яке вода зі Шкла може легкою заглушити і погасити своєю сильнішою теплою. Як на лампу, що вже догорає, швидко налити багато олії, то вона швидше згасне, аніж розгориться» (Syxt, 1780, s. 234). Сучасна медицина підтверджує, що літні люди й ослаблені пацієнти можуть бути чутливими до впливу гарячої води, але це пояснюється насамперед фізіологічними особливостями організму, зокрема зниженою здатністю до терморегуляції та підвищеним навантаженням на серцево-судинну систему. Тому надмірно гаряча вода справді може становити певний ризик для таких пацієнтів, проте не через брак «природного тепла», а через обмежені можливості організму підтримувати стабільну температуру.

Книжка «Про теплиці в Шклі» також дуже багата на різні медичні рецепти, які прямо в тексті прописує Е. Сикст. Ось, наприклад, що він радить приймати тим, у кого після купання у воді розпочалася лихоманка: «Візьми сироп із соку огірочника, цикорію, фіалки у простій формі (по пів унції кожного), додай воду або відвар фіалки, цикорію, огірочника (по одній унції кожного). Змішай для приготування сиропу. Приймеш його і зранку, і після обіду в п'ятій або шостій годині» (Syxt, 1780, s. 263). Цей рецепт був призначений для полегшення симптомів лихоманки після купання, як частина бальнеологічної терапії Е. Сикста.

Доволі красномовним є й уривок, у якому Е. Сикст радить використовувати клізму перед прийомом термальної ванни, і пише про те, як її можна створити власноруч: «Клізму, якщо хтось заможний і має при собі аптекаря, за описом лікаря легко взяти. А якщо хтось такого достатку не має, то не важко зробити таким [способом – Я.-Ю. М.], який зараз опишу для бідніших: візьми поливку з телятини, або з курки або з м'яса яловичого, візьми півкварти журу¹⁰ і примішай до тих поливок. Якщо страждає від мокротиння, додайте до такого супу одну-дві ложки прісного меду. Спочатку треба зварити в тому журі або поливці мелений кмін, або також фенхель італійський і домашній. Можеш також додати трохи оливкової олії, а якщо нема її, то трохи масла і

⁸ Судячи з опису самого Е. Сикста, це прийняття душу.

⁹ З латини – «обливання, скроплення».

¹⁰ Жур – закваска з хлібного або житнього чи вівсяного борошна.

жовток з яйця. То добре змішавши, матимеш клізму, яку треба вжити перед тим як у ванну зайдеш» (Syxt, 1780, s. 243).

Детальний опис усіх основних способів вживання води зі Шкла, розгляд можливих побічних ефектів, надання порад щодо лікування хвороб і навіть зазначення того, які ліки та коли вживати, додають великої практичної цінності праці Е. Сикста, певною мірою перетворюючи її на домашню книжку з лікування. Важливою є і просвітницька функція книжки, оскільки автор, використовуючи просту мову та зрозумілі порівняння, пояснює складні медичні процеси. Наприклад, Е. Сикст описує, як певні хвороби потрапляють в організм через зовнішні впливи або дисбаланс «гарячих» і «холодних» властивостей тіла, що ґрунтується на уявленнях тогочасної медицини. Він також пояснює, чому обрані методи лікування найефективніші. Це робило книжку доступною для читача, який не мав спеціалізованих медичних знань, і дозволяло йому краще зрозуміти походження хвороби та методи її лікування.

Еразм Сикст про жінок. Практично весь текст книжки «Про теплиці в Шклі» сформований так, що автор узагальнено звертається до людей, розповідаючи їм про переваги та недоліки користування термальними водами. Однак у тексті присутні й такі моменти, коли Е. Сикст пише винятково про жінок та особливості вживання ними термальних вод. Одна з таких згадок була в розділі, у якому автор описував, як люди дізнавалися про властивості термальних вод. Зокрема, одна з історій, яку Е. Сикст навів як приклад, була такою: «Одна жінка, яка мала уплави¹¹ (як їх називають), аж витекла і висохла, і чоловікові своєму була огидна (хоч і без цього жінки є досить огидними істотами). Захотіла тоді втопитись в термальному басейні (який до того не використовувала для свого здоров'я), але їй це не вдавалось через те, що вода була мілкою. І так їй сталося, що купалась довго, щоб втопитись, а через декілька годин вийшла свіжішою та здоровішою. І купаючись так кожного дня, повністю здоровою стала, а потім і інші хвороби людям лікувати почала, що навіть зараз ця вода є досить дорогою» (Syxt, 1780, s. 206–207). Окрім самої історії тут цікавим є і те, що Е. Сикст додатково сам від себе окреслив жінок як «досить огидних істот», що було доволі поширено в цей час через стереотипне сприйняття жіночої тілесності, як чогось, що у своїй основі мало природно гріховність та спокусу диявола (Гошко, 2020).

Ренесансне розуміння жінки впливало з двох ідеологій: перша – християнська, за якою жінку ототожнювали з Євою. Згідно з нею, страждання жінки під час менструації та пологів було накладене Богом за її гріхопадіння. Друга – аристотелівсько-галенічна. За нею жінка вважалася неповноцінним або недосконалим чоловіком (Hoshko, 2023, p. 73).

Ще раз до теми впливу термальних вод на жінок Е. Сикст звертається, описуючи те, з чим жінкам може допомогти саме вода зі Шкла. Автор зокрема вказує, що якщо в жінки забруднена й ослаблена від вологи матка, або «не щомісяця то виходить, що за їх природою мало б виходити», то купання у воді зі Шкла допоможе позбутись надмірної вологості та забрудненості. А якщо через забрудненість та вологість матка є неплодною, то від купання у такій воді стане більш здоровою та зможе понести плід. До цієї тези автор додає слова «це сам засвідчив». Протягом всієї книжки Е. Сикст декілька разів писав, що «сам засвідчив» про окремі способи лікування, і завжди

¹¹ Уплави (*uplawy*) – сильні виділення з жіночих статевих органів.

йшлося про те, як він лікував сам себе або когось зі своєї родини. З цього можна припустити, що термальними водами лікувалася і дружина Е. Сикста, після чого їй вдалося завагітніти¹².

Забрудненість та вологість матки автор вважає тим симптомом, який не тільки робить матку безплідною, а й призводить до величезної кількості інших хвороб. Один із найкращих способів вживання води зі Шкла для боротьби з цією проблемою Е. Сикст вважає «паріння» або «куріння», коли пацієнт лікується не самою термальною водою, а саме парою від води. Для цього потрібно нагріти воду, намішати в неї глини та посадити пацієнта перед парою, виготовивши для цього навіть окрему конструкцію, яку доктор медицини описує так: «... нехай сидить на стільчику з діркою, і зі всюди хай накривється, щоб ця пара нікуди не виходила. А щоб ще краще пара до тих місць хворих доходила, треба дати токарю виточити з дерева над тою парою довгі лійки, одна з яких широка і розлога як кришка, яка б могла накрити горщик з гарячою водою зі Шкла, а біля неї має бути тонка лійка, щоб через неї пара перетікала до тих [хворих – *Я.-Ю. М.*] місць» (Syxt, 1780, s. 206–207). Щоб лікування парою найкраще допомогло, Е. Сикст рекомендує сидіти над нею або з ранку, або ближче до вечора, близько 18-ї години. І якщо жінка, яка вживає лікування через пару, після тривалого «паріння» почне відчувати сірчаний запах – значить вона ще може народити дітей і вже йде на поправку.

У тогочасних польських «зельніках» лікарі також рекомендують жінкам звертати особливу увагу на свою гігієну і часто відвідувати гарячі лазні. Наприклад, польський ботанік XVII ст. Стефан Фаліміж (Falimirz Stefan) стверджував, що вагітним жінкам за 10 днів до пологів потрібно щодня обов'язково відвідувати лазні та сидіти у ванні з теплою водою до пояса, додаючи у воду різні трави, як, ромашка чи чорна троянда (Hoshko, 2023, p. 73).

У книжці Е. Сикст окремо розкриває тему викидня в жінки, пишучи: «І якщо якась [жінка – *Я.-Ю. М.*] звикла до передчасної втрати плоду, тоді заварка з цієї води є набагато кориснішою, ніж всі інші заварки, які нерозумно вживають баби» (Syxt, 1780, s. 228). Тут автор уперше розглядає тему самолікування жінок і лікування різними сторонніми методами, однак пізніше це питання починає порушуватись у нього набагато гостріше. Пишучи про викидень, автор не лише звертає увагу на позитивні сторони вживання води зі Шкла, а й про те, як ця вода може заподіяти непоправної шкоди при неправильному використанні: «... вагітні жінки не повинні їздити до цієї води [для купання – *Я.-Ю. М.*], щоб передчасно не втратити плід» (Syxt, 1780, s. 234).

Питання втрати плоду часто фігурувало у працях тогочасних медиків, які писали про здоров'я жінок. При цьому не лише про те, як запобігти викидню, а й про те, як його спровокувати. Зокрема, вже згадуваний С. Фаліміж у праці надавав детальні рекомендації щодо того, які трави можна заварювати, щоби спровокувати викидень (Falimirz, 1534, s. 294). Слова Е. Сикста про те, що вода зі Шкла може призвести до втрати плоду, можна розглядати як натяк на можливість регулювання народжуваності. Оскільки в ті часи було важко встановити, чи викидень був штучно спровокований, жінок не могли карати за це, як за дітовбивство (Hoshko, 2023, s. 73).

¹² Бартоломей Зиморович (Bartłomiej Zimorowicz) пише, що син Еразма Сикста Томаш помер 1631 р., під час навчання в університеті в дуже молодому віці. На тоді самому Еразму було приблизно 60 років, що може свідчити про те, що він став батьком доволі пізно (Зиморович, с. 171).

Підсумовуючи всі згадки Е. Сикста про жінок, можна простежити, що зазвичай він звертає увагу саме на фізіологічні особливості жінки, і розглядає те, як вода може вплинути на її здатність народити дитину. Крім цього, у тексті Е. Сикста проглядається традиційне для середньовічного та ранньомодерного періодів ставлення до жінки, як до «бруднішої» та певною мірою менш розумної статі, порівняно з чоловіком. Однак була тема, яка особливо зачіпала доктора медицини і теж була безпосередньо пов'язана з жінками, – баб-ворожок, яким Е. Сикст присвятив декілька сторінок в одному з розділів.

Ставлення Е. Сикста до знахарства та народної медицини. Пишучи про лікування окремих хвороб водою зі Шкла, Е. Сикст наголошує на тому, що дуже часто люди звертаються за порадом не до фахових лікарів, а до різних жінок-ворожок, які нібито вміють лікувати. «Бо мало знайдеться будинків, і мало жінок, які не вірять тим бабам, що покривають свої гріхи гарними і святими словами (так і диявол людям, під плащиком цноти і боязні свої нецоти ховає)» (Суخت, 1780, s. 402). Помітно, що в цьому уривку автор знову в не дуже доброму контексті згадує жінок, говорячи про них як про тих, хто найчастіше користується послугами «баб». На той час терміном «баба», який постійно використовує Е. Сикст, називали жінок, які зазвичай були повитухами в місцевості свого проживання (Жайворонок, 2006, с. 20–22). Баби-повитухи, крім свого прямого призначення, дуже часто виконували знахарські функції, проганяли нечисту силу та прокляття, що сприймалось цілком нормально на східноєвропейських теренах завдяки живучій язичницькій традиції (Боряк, 2003, с. 257).

Уривок, пов'язаний з бабами, особливо цікавий тим, що Е. Сикст чи не вперше у книжці звертається не до давніх античних авторів, а до християнської віри, а в продовженні тексту робить справжній хрестовий похід проти баб-ворожок: «А божодної баби не бачив, яка старається людей вилікувати, і щоб свої лікарства надала, без шептання і мурчання якогось, яке, як я казав, від диявола походить» (Суخت, 1780, s. 401). Далі автор додає, що давні святі лікували словом Бога, а баби нашіптують якісь закляття. Таке раптове звернення Е. Сикста до християнського контексту, а також протиставлення поведінки баб-ворожок поведінці святих, можна сприйняти за бажання доктора медицини надати їм відьомських якостей.

Що цікаво, на території Речі Посполитої судових записів про справи проти жінок-знахарок було набагато менше, ніж у Західній Європі, де між 1450 і 1700 роками маже 40 тис. повитух були звинувачені у відьомстві (Боряк, 2003, с. 250). Цілком можливо, що Е. Сикст, якому вдалося певний час навчатись в Італії, бачив як там борються з відьмами і хотів перенести такі методики на рідні землі. Проте його критичні висловлювання щодо знахарок та «баб» можуть також відображати професійне невдоволення лікаря дилетантизмом у медицині. «Комусь може здатись, що я відійшов від теми, але мені шкода наших країв, які до такого дійшли», – писав Е. Сикст, виражаючи розчарування з приводу поширення невизнаних методів лікування на теренах Речі Посполитої (Суخت, 1780, s. 402). Це підкреслює його прагнення до утвердження наукових підходів у медицині та боротьби з непрофесійними практиками.

«Баби не знають ні науки жодної про людську природу, ні про силу і міць трав, ні про інші створені речі, лише якісь шептання, що від диявола походять» (Суخت, 1780, s. 401). У цій частині тексту знову простежується і певна образа автора трактату, бо він наголошує, що «баби» не мають жодних знань про природу і те, як лікувати, але люди все одно до них ходять. Однак потрібно розуміти, що для пересічної, яка за

фінансовим станом не могла дозволити собі лікування у фахового лікаря, знахарство та лікування у «баб» було чи не єдиним способом боротьби з різними хворобами й життєвими негараздами (Боряк, 2003, с. 250).

Такі негативні випадки Е. Сикста у сторону баб-знахарок цілком зрозумілі і можуть мати декілька причин. Передусім Е. Сикст хотів захистити репутацію професійних лікарів, борючись проти тих, хто надавав медичні послуги без належної освіти. Крім цього, він міг бачити у знахарках своїх конкурентів, бо їхні методи лікування, що часто ґрунтувалися на традиційних віруваннях та натуральних засобах, могли вважатися ефективними або прийнятнішими деякими верствами населення, на відміну від більш складних і дорогих медичних процедур, які пропонували освічені лікарі.

Ковтун, або гостець. Закінчуючи тему зі знахарками, Е. Сикст підсумував, що їхні поради не лише не допомагають пацієнту, але й дуже часто можуть йому нашкодити чи навіть вплинути на розвиток у нього нових хвороб. Як приклад, автор розповідає про дуже поширену тоді хворобу ковтун¹³, або гостець, як його називали на українських теренах. Про це захворювання писав Гійом де Боплан (Guillaume de Beaurplan) в описі України, називаючи його дуже поширеним серед козаків (Боплан, 1990, с. 84). У 1617 р. у книжці «Про теплиці в Шклі» Е. Сикст називає ковтун новою і тяжкою хворобою, яка, за його словами, спочатку була поширена лише в Бещадах¹⁴ на Покутті, а протягом 30 останніх років сильно поширилася і на інші Руські землі. І справді, якщо про більшість хвороб Е. Сикст пише загально, то для ковтуна та сифілісу виділив аж два великих окремих розділи, що може продемонструвати, наскільки серйозно він ставився до цих захворювань. Саму хворобу він описував, як певну матерію, гарячу за походженням, схожу на олово, що вкриває волосся людини. За описом, на вигляд ковтун був такий: «... у чоловіків схожий на роги, а у жінок як чепець або ямульки¹⁵ турецькі» (Syxt, 1780, s. 402).

Говорячи про боротьбу з ковтуном, Е. Сикст вказує, що найбільша проблема полягає у тому, що медики не дуже хочуть мати справу з цим захворюванням, а пацієнти – звертатись до лікарів, бо вважають, що ті не зможуть їхвилікувати. Водночас, люди з ковтуном набагато частіше звертаються до нетрадиційної медицини, в образі вже відомих нам «баб». Еразм Сикст, звичайно, радикально з цим не погоджується, пояснюючи свою думку так: «... бо якщо невиліковна та хвороба, то її ніхтовилікувати не може, ані баба, ані ми медики» (Syxt, 1780, s. 401). Гійом де Боплан, перебуваючи серед козаків, також писав про те, що вони вважають ковтун невиліковною хворобою (Боплан, 1990, с. 84).

Еразм Сикст розповідає, що знахарки зазвичай пояснюють людям цю хворобу як тварину, яку потрібно задобрювати і давати їй те, що вона хоче. «І стається часто в тих людей, які мають ковтун, таке, що їм хочеться вина, і вони його п'ють. І якщо після нього жодного болю не чують, кажуть так: "полюбив гостець вино!"». І вже після того буде пити вино день в день. І так п'є кожного дня і впивається наприкрість своїй природі (бо кожна збиткова річ має ставати огидною)» (Syxt, 1780, s. 402).

¹³ Ковтун (або гостець) – хвороба шкіри в людей на голові та в коней під гривною, при якій волосся сплутується й злипається.

¹⁴ Західна частина східних Бескидів.

¹⁵ Ямулька – маленька кругла шапочка, що закриває лише верхню частину голови, хустка.

Зображення ковтуна в селян Київської обл. Джерело: Фліз, 1996.

Так, Е. Сикст звернув увагу, що нетрадиційні методи лікування не лише ніяк не допомагають побороти хворобу, а й можуть розвинути в людини інші супутні хвороби, зокрема алкоголізм. І справді, у тогочасному суспільстві існувало переконання, що в основі цієї хвороби є злий дух, якого потрібно «задобрити» правильною поведінкою, щоб він перестав нести небезпеку (Дидик-Меуш, 2008, с. 260–262). Крім цього, у народній медицині були свої способи діагностики ковтуна: пацієнту вистригали волосся в кількох місцях і, загорнувши в папір, носили деякий час біля серця. Якщо волосся збивалось, то це означало, що в людини розвивається ковтун (Болтарович, 1990, с. 33).

Що цікаво, Г. де Боплан, пишучи про ковтун, також згадує «баб»: «Кажуть також, що старі баби, як вони називають [літніх жінок – Я.-Ю. М.], отруюють людей і передають їм цю недугу, даючи їсти якісь короваї хліба, а інші – через запах гарячої води» (Боплан, 1990, с. 84). Отож через доволі містичні уявлення про цю хворобу, яку на той час порівнювали то з твариною, то з якимось підселеним гостем, біля неї часто з'являється, то в доброму, то в поганому контексті, інший напівмістичний персонаж – баба-знахарка.

Еразм Сикст, закінчивши опис нетрадиційних методів боротьби з ковтуном, повертається до теми термальних вод зі Шкла і зазначає, що через «гарячу природу хвороби» лікувати її цими водами марно, як «прикладати вогонь до вогню». Автор визнає, що не існує перевіреного методу лікування ковтуна, і додає, що можливо, колись напише окрему працю на цю тему: «Але достатньо вже про гостець. Може Пан Бог допоможе, і про нього [колись – *Я.-Ю. М.*] напишу» (Syxt, 1780, s. 407). І справді, через деякий час після книжки про Шкло Е. Сикст написав окрему про ковтун «*Commentarius in librum Herculis Saxoniae de plica polonica*», однак до наших днів вона, ймовірно, не збереглася (Gasiorowski & Kapral, 2009–2010).

Отже, із розділу про ковтун можна помітити, що Е. Сикст не завжди зосереджувався на основній темі, а інколи просто використовував сторінки книжки для висловлення власних думок про ті чи ті процеси, що його непокоїли, як-от у ситуації з нетрадиційною медициною та знахарками.

Сифіліс. Інша хвороба, про яку Е. Сикст також написав цілий розділ, – сифіліс, або франца, як автор називає її у тексті. На той час у Європі сифіліс називали «французькою хворобою», тому франца – це той скорочений відповідник назви, який використовували на території Речі Посполитої (Lindemann, 1999, p. 52). Вважається, що хвороба була завезена в Європу після експедицій Христофора Колумба (Cristóbal Colón) з Америки, хоча існують й інші теорії щодо її походження. Перші задокументовані спалахи сифілісу відбулися в Італії у 1494–1495 рр., під час облоги Неаполя. Згодом хвороба поширилася у всій Європі. У Польщі сифіліс почав поширюватися на початку XVI ст. Саме в цей період хвороба стала великою проблемою для медиків, оскільки вони стикнулися з новою, раніше невідомою, недугою, для лікування якої не було розроблено ефективних методів (Kubicki, 2013, p. 38).

Чому Е. Сикст вирішив звернути окрему увагу на ковтун та сифіліс, також пояснено в тексті: «...[це – *Я.-Ю. М.*] дві великі і незнані хвороби, які здійснюють нестримну жорстокість над людським народом цього часу» (Syxt, 1780, s. 306). Отож така увага була пов'язана з тим, що хвороби були досить нові, доволі поширені, і серед лікарів не було чітких та усталених знань про те, як їх лікувати.

Якщо порівнювати риторику Е. Сикста в текстах про ковтун і сифіліс, то можна помітити явну розбіжність. Про те, як можна лікувати ковтун, автор пише впевненіше, та і швидше за все, як боротись із цією хворобою він знав краще, оскільки пізніше написав про неї книжку. Водночас пишучи про сифіліс, доктор медицини здається доволі розгубленим і часто звертає увагу на те, що він може вражати різні органи, через що методи його лікування сильно залежать від того, що вражене в пацієнта.

Еразм Сикст практично відразу переходить до того, чи можуть якимось допомогти термальні води людям, хворим на сифіліс. Передусім автор посилається на вже згаданого лікаря В. Очка, який 1581 р. написав першу в Польщі книжку про цю хворобу (Kubicki, 2013, p. 38). У ній автор описує хворобу так: «... придворна хвороба, не є чимось іншим, як надлишок шкідливої речовини в тілі людини, що роз'їдає печінку і нутрощі, тіло від цього виходить з ладу і руйнується внаслідок порушення природного порядку, і, з розповсюдженням цієї зарази, руйнуються також і життєві сили, призводячи до дивних випадків» (Oczko, 1881, s. 2).

Еразм Сикст, посилаючись на В. Очка, звертає особливу увагу на його слова про те, що жодна термальна вода не допоможе в боротьбі з сифілісом, бо «істота» цієї хвороби засідає надто глибоко в організмі людини. Крім цієї праці, Еразм Сикст також

узагальнено посиляється на праці Габрієля Фаллопія¹⁶ (Gabriele Falloppio), у яких той стверджував, що пиття термальних вод може допомогти побороити сифіліс. «Однак ця думка Фаллопія є нічим не підтверджена, через що можемо йому не вірити», – із цих слів Е. Сикста можна зрозуміти, що він ставився критично до текстів, які вивчав, тому міг навіть не погоджуватися із відомими лікарями свого часу (Syxt, 1780, s. 308).

Особиста думка Е. Сикста, на основі його спостережень, полягає у тому, що вода зі Шкла може допомогти залікувати ускладнення, які приносить сифіліс. Зокрема, купання у воді зі Шкла допомагає при гонорей, а грязь із неї – при пухлинах: які залишає сифіліс, а також якщо є лишай або короста. Однак Е. Сикст стверджує, що саму «істоту» сифілісу вода не перемаже. Крім цього, доктор медицини звертає увагу на те, що вода зі Шкла може навіть погіршити стан хворого на сифіліс, тому робить таке попередження: «... щоб вони [хворі – Я.-Ю. М.] не вчинили собі ще більшої хвороби, і тій воді злої слави – хай краще вдаються до інших лікарств, як до дерева *lignum sanctum*» (Syxt, 1780, s. 309). Дерево, про яке пише Е. Сикст, має назву гваяк, і його імпортували в Європу з Іспанії¹⁷. У XVI–XVII ст. із цього дерева робили відвари, якими лікували хворих на сифіліс. Войцех Очко в своїй праці також дуже хвалить лікування сифілісу відварами з гваяку: «... [дерево – Я.-Ю. М.] швидко допомагає позбутися хвороби; не тільки сифілісної, але й усіх інших хвороб, так що люди використовують його, бо це найбільший і найнадійніший засіб у довготривалих хворобах, а інші ліки лише затримують їх лікування» (Oczko, 1881, s. 62).

Цікаво, що ефективнішим і популярнішим на той час вважалось лікування ртуттю (Lindemann, 1999, p. 57). Однак у своїй книжці Е. Сикст взагалі нічого не згадує про це. Швидше за все, тут Е. Сикст знову користується інформацією з книжки В. Очка, який застерігав від надмірного використання ртуті при лікуванні сифілісу, бо, за його словами, вона може так розпалити організм, що вже нічого не врятує (Oczko, 1881, s. 55).

Еразм Сикст зауважує, що сифіліс також походить від вогню, тому і «вогняною» водою зі Шкла його не виведеш, а можна лише сильніше розпалити. «А хто хоче собі на майбутнє причинити хвороби і найперші частини тіла, такі як мозок, покусувати, той може використовувати і “паріння”, і мазання, і пластирі», – з такою іронією автор описує те, до чого може призвести неправильне використання води при таких важких хворобах, як сифіліс (Syxt, 1780, s. 309).

Загалом, із частини про сифіліс можна зробити висновок, що Е. Сикст, як справжній лікар, дотримувався принципу Гіпократів – «не нашкодь», тому й так багато написав про можливі негативні наслідки вживання води для хворої людини. Він підкреслював важливість консультації з лікарем перед вживанням цієї води, щоб уникнути потенційної шкоди. Наприкінці розповіді особливо наголошує на необхідності професійного медичного нагляду і додає: «А якщо Лікаря будеш слухати, ні на воду не будеш нарікати, ні нових болей і хвороб собі не заробиш» (Syxt, 1780, s. 400). Цей підхід демонструє глибоке розуміння автором відповідальності лікаря перед пацієнтом та прагнення уникнути будь-якої шкоди.

¹⁶ Габрієль Фаллопій (1523–1562) – італійський лікар і анатом епохи Відродження. Здійснив низку відкриттів з анатомії. Керував кафедрою анатомії в університеті в Падуї.

¹⁷ Тоді так називали острів Гаїті.

Отже, можна підсумувати, що трактат «Про теплиці в Шклі» Е. Сикста – цінне історичне джерело, що не лише надає детальну інформацію про тогочасні медичні практики, а й може багато розповісти про самого автора та суспільство, у якому він проживав. Твір наповнений масивом інформації про те, як використовувати воду з термального басейну у Шклі в лікувальних цілях, із детальним і покроковим розглядом кожного етапу такого лікування, до чого автор додає рекомендації із прийому ліків чи навіть виписує повні рецепти. Також треба зауважити, що трактат побудований за системою «від загального до конкретного», тому містить багато корисних даних як про термальні води у Шклі, так і про загальне походження води.

Ця праця також свідчить про розвиток науки у Львові та її інтеграцію у загальноєвропейський контекст наукових досліджень. Львів як один із тогочасних головних центрів наукової думки на українських землях мав змогу активно долучатися до медичних та інтелектуальних трендів. Еразм Сикст, будучи частиною львівського наукового середовища, демонструє, що місцеві науковці й лікарі мали доступ до передових знань та досліджень Європи. Крім того, трактат Е. Сикста свідчить про те, що львівські патриції, крім міських справ, активно цікавилися й наукою, що відображає їхню залученість у європейські інтелектуальні течії. Медична праця Е. Сикста показує ширші інтереси міської еліти, яка прагнула бути в руслі провідних тенденцій розвитку науки і медицини у Західній Європі.

Книжка «Про теплиці в Шклі» дає змогу нам подивитися на тогочасні хвороби очима лікаря. Це можливо завдяки тому, що автор не лише дає рекомендації щодо лікування хвороб, але й пояснює, чим він керується при наданні тої чи тої поради та які виклики бачить перед собою. З тексту стає зрозуміло, що він розрахований для ширшої аудиторії, оскільки в ній доктор медицини пише доволі простою мовою, а якісь важкі процеси чи поняття пояснює через порівняння та метафори. Так, мета праці полягала в тому, щоб порадити, полікувати, а також навчити.

Текст розкриває Е. Сикста як вченого, який дуже зацікавлений у медицині. Доктор демонструє значну обізнаність, оскільки його робота багата на посилання на давніх авторів, а також вміщує оцінку тогочасних медичних практик. Він використовує традиційні погляди доповнює їх власними дослідженнями та спостереженнями. Крім цього, ця праця певною мірою стала майданчиком, де Е. Сикст частково висловлював і власні переживання щодо різних проблем у суспільстві, які його хвилювали.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Болтарович, З. (1990). *Народна медицина українців*. Київ: Наукова думка.

Боплан, Г. Л. де. (1990). *Опис України* (Я. І. Кравець, З. П. Борисюк, пер. з фр.). Київ.

Боряк, О. (2003). Баба-повитуха в контексті «полювання на відьом»: українсько-західноєвропейський паралелі. *Соціум: альманах соціальної історії*, 3, 249–262.

Гошко, Т. (2020). *Правове становище жінок за німецьким міським правом на руських землях у XIV – першій пол. XVII ст.* <https://uamoderna.com/md/hoshko-women-in-law>

Дидик-Меуш, Г. (2008). *Українська медицина. Історія назв*. Львів.

Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури. Словник-довідник*. Київ: Довіра.

- Зиморович, Б. (2002). Потрійний Львів. *Leopolis Triplex* (Н. Царьова, пер. з лат.). Львів.
- Потимко, О. (2012). *Розвиток медицини у Львові в XIV–XVIII ст.: література, проблеми, дискусії*. Львів.
- Рутинський, М. (2014). Еразм Сикст як географ. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*, 47, 235–242.
- Шевченко-Савчинська, Л., Балашов, К. (2012). *Давня література: з полону стереотипів*. Київ: Медієвіст.
- Фліз, Д. П. Де ля. (1996). *Альбому = D. P. De la Flise. Les Albums*: в 2 т., 1. Київ.
- Gasiorowski, S. & Kapral, M. (2009–2010). Sykst (Sikstus, Sixtus, Syxt, właściwie Mrzyglód) Erazm. W *Polski słownik biograficzny*, 46. Warszawa; Kraków. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/erazm-sykst-ur-ok-1570-zm-1635-lekarz-rajca-wojt-lwowski-profesor-uj>
- Crespi, M. (1963). *Dizionario Biografico degli Italiani*, 5. Roma.
- Dowgiałło, J. (2015). Erazm Sykst i jego koncepcje hydrogeologiczne. *Przegląd Geologiczny*, 63(10/1), 683–687.
- Drukarnia Akademicka. (2013). *Zamosciopedia*. <https://zamosciopedia.pl/index.php/hasla-alfabetycznie/d/dk-dr/4072-drukarnia-akademicka>
- Dworzaczek, W. (1979). Ostroróg Jan h. Nałęcz. *Polski słownik biograficzny*, 24. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-ostorog-h-nalecz-1565-1622-wojewoda-poznanski-mowca-pisarz>
- Falimirz, S. (1534). *O ziołach y o mocy gich, o paleniu wodek z zioł, o oleykach przyprawianiu, o rzeczach zamorskich*. Kraków.
- Hoshko, T. (2023). The Legal Status of Pregnant Women. The Attitude Towards Women's Health and Pregnancy. In H. Komárková (Ed.), *Little (Big) Women. Summer School of Historical Sources for Family Research and Gender History: The Textbook*. Opava, 65–78.
- Kubicki, J. (2013). Historia kiły. *Puls Uczelni*, 7(3), 37–39.
- Kapral, M. (2010). *Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. Toruń.
- Lindemann, M. (1999). *Medicine and Society in Early Modern Europe. New Approaches to European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Muczkowski, J. (1849). *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*. Cracoviae.
- Oczko, W. (1881). *Przymiot i Cieplice*. Warszawa.
- Oczko, W. (1578). *Przymiot i Cieplice*. Kraków.
- Skoczek, J. (1939). *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów.
- Syxt, E. (1617). *O cieplicach we Skle ksiąg troie*. Zamość.
- Syxt, E. (1780). *O cieplicach we Skle ksiąg troie*. 2 wyd. Warszawa.
- Zubrzycki, D. (1844). *Kronika miasta Lwowa*. Lwów.

REFERENCES

- Boltarovich, Z. (1990). *Narodna medytsyna ukrainsiv*. Kyiv: Nauk. dumka (in Ukrainian).
- Boplan, H. L. de. (1990). *Opys Ukrainy* (Ia. I. Kravets, & Z. P. Borysiuk, Trans.). Kyiv (in Ukrainian).

Boriak, O. (2003). Baba-povytukha v konteksti «poliuvannia na vidom»: ukraïnsko-zakhidnoievropeïski paraleli. *Sotsium: almanakh sotsialnoi istorii*, 3, 249–262 (in Ukrainian).

Hoshko, T. (2020). *Pravove stanovyshe zhinok za nimetskym miskym pravom na ruskykh zemliakh u XIV–pershii pol. XVII st.* <https://uamoderna.com/md/hoshko-women-in-law> (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H. (2008). *Ukrainska medytsyna. Istoriia nazv.* Lviv (in Ukrainian).

Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk.* Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

Zymorovych, B. (2002). *Potriinyi Lviv. Leopold Triplex* (N. Tsarova, Trans.). Lviv (in Ukrainian).

Potymko, O. (2012). *Rozvytok medytsyny u Lvovi v XIV–XVIII st.: literatura, problemy, dyskusii.* Lviv (in Ukrainian).

Rutynskyi, M. (2014). Erazm Sykst yak heohraf. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia heohrafichna*, 47, 235–242 (in Ukrainian).

Fliz, D. P. De lia. (1996). *Albomy = D. P. De la Flise. Les Albums: v 2 t., 1.* Kyiv (in Ukrainian).

Shevchenko-Savchynska, L., & Balashov, K. (2012). *Davnia literatura: z polonu stereotypiv.* Kyiv: Mediievist (in Ukrainian).

Gasiorowski, S. & Kapral, M. (2009–2010). Sykst (Sikstus, Sixtus, Syxt, właściwie Mrzylgód) Erazm. W *Polski słownik biograficzny*, 46. Warszawa; Kraków. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/erazm-sykst-ur-ok-1570-zm-1635-lekarz-rajca-wojt-lwowski-profesor-uj> (in Polish).

Crespi, M. (1963). *Dizionario Biografico degli Italiani*, 5. Roma (in Italiano).

Dowgiałło, J. (2015). Erazm Sykst i jego koncepcje hydrogeologiczne. *Przegląd Geologiczny*, 63(10/1), 683–687 (in Polish).

Drukarnia Akademicka. (2013). *Zamosciopedia*. <https://zamosciopedia.pl/index.php/hasla-alfabetycznie/d/dk-dr/4072-drukarnia-akademicka> (in Polish).

Dworzaczek, W. (1979). Ostroróg Jan h. Nałęcz. *Polski słownik biograficzny*, 24. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-ostorog-h-nalecz-1565-1622-wojewoda-poznanski-mowca-pisarz> (in Polish).

Falimirz, S. (1534). *O ziołach y o mocy gich, o paleniu wodek z zioł, o oleykach przyprawianiu, o rzeczach zamorskich.* Kraków (in Polish).

Hoshko, T. (2023). The Legal Status of Pregnant Women. The Attitude Towards Women's Health and Pregnancy. In H. Komárková (Ed.), *Little (Big) Women. Summer School of Historical Sources for Family Research and Gender History: The Textbook*. Opava, 65–78 (in English).

Kubicki, J. (2013). Historia kiły. *Puls Uczelni*, 7(3), 37–39 (in Polish).

Kapral, M. (2010). *Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku.* Toruń (in Polish).

Lindemann, M. (1999). *Medicine and Society in Early Modern Europe. New Approaches to European History.* Cambridge: Cambridge University Press (in English).

Muczkowski, J. (1849). *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849.* Cracoviae (in Latin).

Oczko, W. (1578). *Przymiot i Cieplice.* Kraków (in Polish).

Oczko, W. (1881). *Przymiot i Cieplice.* Warszawa (in Polish).

Skoczek, J. (1939). *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów (in Polish).

Syxt, E. (1617). *O cieplicach we Skle ksiąg troie*. Zamość (in Polish).

Syxt, E. (1780). *O cieplicach we Skle ksiąg troie*. 2 wyd. Warszawa (in Polish).

Zubrzycki, D. (1844). *Kronika miasta Lwowa*. Lwów (in Polish).

Yaroslav-Yurii MAKAR

PhD student of the Department of History

Humanitarian Faculty

Ukrainian Catholic University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3641-7593>

e-mail: ymakar@ucu.edu.ua

THE BALNEOLOGICAL TREATISE OF ERASMUS SYXT «ON THE THERMAL WATERS IN SKLO»

Erasmus Syxt was a renowned 17th century Lviv doctor whose work «On the Thermal Waters in Sklo»; made a significant contribution to the development of balneology and medical knowledge of the time. This article examines the treatise in which the author details the healing properties of thermal waters and methods of their use for treating various diseases. The article analyzes the content of the treatise, including recommendations for the use of thermal waters, detailed descriptions of therapeutic procedures, and advice on the use of medicines. The author also integrates the works of ancient and Renaissance physicians with his own observations. Special attention is given to the analysis of the interaction between traditional and new approaches to treatment that existed in society at the time.

The study highlights the importance of Syxt's work for European medical science and its influence on the development of balneology in the region. It emphasizes the integration of Lviv medicine into the broader European scientific context, reflecting the high level of scholarly culture in the city. The article also explores attitudes towards folk medicine, which coexisted alongside official medicine, and underlines the importance of the treatise in understanding the social and cultural conditions of the period. The conclusion draws attention to the historical significance of Erasmus Syxt's treatise for the development of medicine and science in both Lviv and Europe at large.

Keywords: Erasmus Syxt, balneology, thermal waters, 17th century, medicine, treatment, Lviv, history of medicine, balneological treatise of Erasmus Sixtus «On the Thermal Waters in Shklo».